

ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

Розглядаючи філософію для дітей як ознаку трансформації класичної парадигми освіти, яка виявляє зміни у самій філософії, автор аналізує сучасні завдання та основні методики викладання філософії для дітей у дошкільних та шкільних навчальних закладах.

Ключові слова: освіта, дитина, парадигма, філософія, трансформація, філософія для дітей, методика.

Сучасна епоха – це епоха глобальних культурно-політичних змін. Трансформації в соціально-економіко-політичній сфері нерозривно пов'язані зі становленням нової культурно-світоглядної парадигми сучасної доби. Остання є продуктом новітніх філософських інтенцій, які визначають процес переосмислення таких основних питань, як людина, культура, особистість, її місце в сучасному світі. Під впливом різних культурних течій ХХ ст. (фемінізм, постмодернізм тощо) філософія поступово розширює свої межі, стаючи відкритою для міждисциплінарного діалогу та дослідження нових сфер. Однією з них є дитинство, що як проблема повною мірою постало для філософського осмислення лише в ХХ ст. Переосмислення просвітницької ідеї самосвідомого суб'єкта як метафізичної проекції чоловічої статі в рамках постмодерного руху («смерть (метафізичного) суб'єкта») зумовило переорієнтацію філософської думки на інші іпостасі людини (жінка, дитина тощо) [2, с. 69]. Подолання вікової та статевої дискримінації уможливило перегляд усталених поглядів на дитинство, здатність дітей до самостійного мислення, їхню відкритість до філософії. Як результат, дитина відтепер виступає окремим повноправним учасником філософського діалогу з дорослими.

Зазначені світоглядні зміни яскраво виявляються у трансформації класичної парадигми освіти. Попередня позиція щодо дитинства як перехідного етапу в підготовці до дорослого життя змінюється під впливом процесів визнання його унікальних і неповторних рис. Новітні практики і методики освітян спрямовані не на подолання недосконалості дитини, а на гармонійний розвиток її особистості, становлення свідомого громадянина з власною позицією, здатного до критичного мислення, до винесення аргументованих суджень, а головне – носія культурно-демократичних цінностей тієї спільноти, до якої вона належить. Запровадження у школах викладання філософії, що володіє уні-

версальним інструментарієм формування логічного, аналітичного мислення та засвоєння культурних, моральних і релігійних цінностей, уможливить здійснення поставлених завдань.

Питання про доуніверситетську підготовку з філософії стало предметом обговорення ще в ХІХ ст. Такі німецькі філософи, як Вільгельм фон Гумбольдт [3] та Георг Вільгельм Фрідріх Гегель [1] обґрунтовували необхідність вивчення філософії в гімназіях можливістю здобуття студентами базових знань, важливих для опанування цієї дисципліни в університетах. Серед вітчизняних мислителів кінця ХІХ – початку ХХ ст. варто згадати Георгія Челпанова, професора філософії Університету Св. Володимира, який не лише сформулював ідею викладання філософії в гімназіях [9], а й практично втілював її у своїй педагогічній діяльності.

На відміну від названих мислителів, сучасні дослідники розглядають шкільну філософію як автономну дисципліну, що забезпечує формування самодостатньої особистості. Визначення такої функції філософії й освіти загалом пояснюється впливом ідей Джона Д'юї, завдяки яким трансформується розуміння сутності освіти як такої. Практична спрямованість американської думки визначає її характер як соціальної потреби для підтримки певними соціумами свого існування [4, с. 257]; надає їй нову роль ретранслятора та реконструктора соціального досвіду, інструмента введення людини в культурний спадок людства [6, с. 82]; робить освіту найважливішою складовою демократичного виховання завдяки безпосередньому її зв'язку зі становленням демократичного суспільства.

Серед останніх розвідок найбільш ґрунтовним аналізом питання філософії в школі є звіт ЮНЕСКО від 2007 р. «Філософія. Школа свободи» [11]. Дані про стан викладання в різних країнах світу цього предмета та статистичне підтвердження здійсненого дослідження дають якнайповнішу картину розвитку дисципліни.

Розгляд дилеми влада–розуміння, наскрізної у взаємодії дорослих та дітей в процесі навчання, подає стаття Джона Колбека [5]. Детально аналізує ситуацію викладання філософії в гімназіях Франції мислитель Шарль Сульє [7]. В Росії цим питанням займається Ніна Юліна [10], яка на основі досвіду американських педагогів активно пропагує та втілює ідею філософії в школах. З вітчизняних досліджень варто виділити статтю Ольги Гомілко [2], де аналізується феномен дитинства та його місце в сучасній культурно-філософській парадигмі.

Як бачимо, порівняно із зарубіжними напрацюваннями, в українській фаховій літературі тема філософії для дітей недостатньо висвітлена. Наша стаття є спробою заповнити цю прогалину. Основне її завдання – ввести в контекст сучасної парадигми освіти через аналіз стану та методик викладання філософії в доуніверситетських навчальних закладах США та Європи.

Зазначені вище тенденції філософії до відкритості та її спрямованість на демократичні цінності визначаються основними принципами Паризької декларації з філософії від 1995 р. та Міждисциплінарної стратегії філософії від 2005 р., які є нормативною базою для введення особливої дисципліни під назвою «Філософія для дітей», або «Philosophy for Children» (PfC), не лише в школах, але й у дошкільних навчальних закладах.

У філософії освіти загалом виділяють два підходи до викладання філософії дітям: культурно-інформаційний, який полягає у вивченні історії філософії, культури, мови та текстів філософів, та діяльнісно-проблемний. Особливість останнього в тому, що учні знайомляться з філософією, беручи безпосередню участь в процесі філософування. Обидва ці підходи застосовуються у викладанні філософії як в дошкільних та шкільних навчальних закладах, так і в університетах [10, с. 20].

Філософський курс для дітей виходить з принципу самодостатності дитини як окремого суб'єкта дії. Викладання філософії дітям дошкільного віку, як і іншим віковим категоріям, відповідає єдиній меті – прилучення до культурно-демократичних цінностей певного суспільства.

Незважаючи на таку значущість філософії для вихованців дитячих садків та початкових класів школи, до Паризької конференції 1998 р. питання про введення курсу філософії для дітей такого віку не обговорювалося. Побоювання та невпевненість європейських освітян у їхніх можливостях «осягнути» філософські істини, сприйняття їх лише як таких, що потребують постійного захисту, є причиною ігнорування потреб дітей у філософії. На відміну від Європи, американська традиція виявляє свою прогресивність в цьому напрямі: ще у 1969 р. надруковано основоположну (по обидва береги Атлан-

тики) працю «Відкриття філософії», автором якої є педагог та філософ Метью Ліпман, учень згадуваного Джона Д'юї [8, с. 5].

Протягом 20 років завдяки М. Ліпману та його однодумцям з Інституту розвитку філософії для дітей при коледжі Монтклар (США) розробляється технологія передачі філософського знання дітям, яка втілюється в курс під назвою «Філософія для дітей», або PfC [10, с. 21]. Завдяки цьому він і на сьогодні є найбільш детально опрацьованим та апробованим. Тому варто представити його методіку викладання філософії для дітей дошкільного віку.

Новаторським елементом Ліпманової програми є її підхід до таких дітей. На відміну від загальнопоширеної думки стосовно їхньої незрілості, курс PfC базується на впевненості в здатності маленької дитини до абстрактного критичного мислення. Це не лише урівнює можливість її та дорослого у здобутті істини, а й пояснює необхідність викладання філософських курсів (наприклад, логіки) для формування та розвитку навичок міркування в дошкільних закладах. Не варто вважати, що навчання філософії в такому ранньому віці автоматично означає закінчення дитинства, як думав свого часу Рене Декарт [11, с. 5]. Звісно, схожість дитячих питань про світ та життя з запитуваннями давньогрецьких філософів відзначалась і раніше. Проте різниця між думками мислителів XIX ст. та ідеями Ліпмана і його прихильників полягає у встановленні вікового порогу здатності до такого запитування. Якщо раніше верхня його межа визначалась старшими класами гімназії, то тепер – віком від 3 років.

Курс PfC, хоч і є автономним, проте теж підпорядкований основній меті сучасної освіти – передачі культурно-демократичних цінностей. Це не означає, що філософія стає лише інструментом для демократії. Сам принцип побудови занять базується на тих цінностях і засадах, які в нашому суспільстві прийнято називати демократичними. Це – вільний діалог, дискусія, мета якої вирішити проблему, а також дотримання прав людини, зокрема прав дитини, задекларованих відповідною Конвенцією 1989 р. та здійснюваних завдяки заняттям філософією [11, с. 7].

Власне методологія викладання філософії для дітей ґрунтується на принципі доступності, тобто через використання зрозумілої для дітей форми викладу. Відмовившись від класичного підручника з філософії, Ліпман замінює його так званими філософськими казками для дітей різного віку. Це, наприклад, «Відкриття Гаррі Стоттелмейера», «Елфі», «Кіо та Гус», «Ліззі», «Піксі» та інші. Філософське навантаження цих повістей разом з цікавою формою викладу дозволяють дітям осмислювати питання та проблеми, приховані в канві пригод героїв.

Розробники курсу дотримуються настанови навчати дітей філософувати, а не просто викладати філософію. Саме другий підхід, діяльнісно-проблемний, виявляється найефективнішим в роботі з дітьми. Тісний зв'язок філософії з практикою та її користь в повсякденному житті у вирішенні численних проблем з'ясовуються дітьми через аналіз філософських казок під час групових дискусій. Навчання в колективі є не лише засобом соціалізації дитини, а й можливістю спільно під керівництвом вчителя розв'язувати поставлені завдання. Роль вчителя обмежується функцією наставника та регулятора діалогу, що не заважає творчій роботі дитячого мислення, активному «робленню» філософії [10, с. 21]. Таким чином, уроки філософії перетворюються на своєрідні «сократичні бесіди», в яких вчитель та учні є повноправними дослідниками істини, шукачами філософського смислу обговорюваних текстів.

Роль діалогу в процесі філософування показана свого часу ще Сократом. Можливість вільного висловлювання думки всіма учасниками бесіди та необхідність прийняття до уваги будь-яких пропозицій дає можливість простежити думки учнів та спрямувати їх в правильне русло. За допомогою цієї практики вчитель має можливість виявити та скоригувати логічні недоліки в судженнях та аргументаціях дітей. Як результат, в дитячому мисленні поступово формуються критерії правдоподібного та хибного, розвиваються навички правильного запитування, узагальнення, аналізування, будування аналогій та гіпотез.

Результатом подібних групових занять є не тільки здобуття вищезазначених вмій, а й досягнення лінгвістичної свободи під час участі в дискусіях. За словами Джона Колбека, мова є одним із найбільших засобів впливу, і від її правильного застосування залежить результат дії: або досягається взаємопорозуміння між дітьми та між ними і дорослими, або ж, навпаки, через мовний тиск руйнується ініціатива, що закінчується непорозумінням та замкнутістю дитини. На думку англійського філософа, оптимальним шляхом для дорослих, в даному випадку для педагогів, є спосіб поставити себе на місце дитини. Лише так можна рухатись в напрямку порозуміння [5].

Курс «Філософія для дітей» як особлива (існує лише останні 35 років) методика викладання філософії на прикладі країн Північної та Латинської Америки, Європи, Азії та Африки постійно апробується на ефективність та доцільність. Він не лише сприяє кращому розвитку дітей, формуванню їхньої самосвідомості, виробленню власної позиції й здатності до її аргументованого захисту, а й гармонійно долучається до виконання завдань освіти в контексті її сучасної парадигми – соціалізація, сприяння громадянському ви-

хованню через засвоєння культурно-демократичних цінностей, поступове введення в культурний контекст спільноти.

Реалізація цих цілей продовжується і в середній освіті. Важливість присутності філософії у шкільній системі є незаперечною з огляду на вищенаведену аргументацію відомих філософів та сучасних завдань освіти. Виконання останніх в школах відбувається, звісно, за іншими методиками, ніж у дитячому садку. Уже сформована певною мірою особистість та набута інтелектуальна база уможливають викладання власне філософських дисциплін. Для становлення повноцінної, всебічно розвиненої людини філософські курси засвоюються на двох рівнях. На першому навчають логічному, раціональному мисленню для забезпечення критичного ставлення до навколишнього світу. На другому етапі викладають історію філософії для введення учня в контекст загального розвитку філософських шкіл, течій, теорій та ідей.

У більшості країн світу філософія так чи так викладається в школах. Залежно від програм та національних особливостей шкільної освіти у різних державах філософія може бути присутньою як окрема дисципліна, або інтегрована в інші предмети (наприклад, курси з етики тощо) [8, с. 11].

Вона є широко визнаною у своїй необхідності та доцільності, проте на сьогодні констатується кризовий стан філософії в школі. Причин такого становища є кілька.

По-перше, це загальна переорієнтація шкільних закладів на технічні, прикладні та економічні науки. За рахунок нових дисциплін скорочуються години викладання філософії. Від неї як від обов'язкового шкільного предмета поступово відмовляються: у Великобританії, деяких школах США та Канади він є вибіркоким або інтегрованим в інші курси (наприклад, екології, економіки, стилю життя тощо). У франкомовних країнах (Франція, Квебек), відповідно до національної шкільної освіти, філософія зберігає статус обов'язкової дисципліни для старших класів (до 8 годин на тиждень) [8, с. 11]. Незважаючи на це, завдяки програмам підтримки філософії в школі (наприклад, гранти від *The Royal Institute of Philosophy* у Великобританії) рівень підготовки учнів з філософії все ж залишається високим.

По-друге, це зниження престижності статусу шкільного вчителя. Як наслідок, зменшується кількість фахових спеціалістів. Філософію часто викладають неспеціалісти за сумісництвом, як додаткове навантаження. У цьому контексті виникає проблема забезпечення фаховими кадрами та встановлення критерію оцінки підготовки (наявності дипломів з філософії та іншої спеціальності). Однак спеціальні програми, як, наприклад, згадувана від *The Royal Institute of*

Philosophy, спрямовані і на підготовку викладачів філософії у школах.

По-третє, це криза власне методології викладання. Уже згадувані системи освіти франкомовних країн, в школах яких філософія залишається обов'язковою дисципліною, потерпають саме з цієї причини. Незважаючи на багатолітню практику викладання та нібито престиж предмета, на сьогодні французькими освітянами констатуються недоліки та застарілість методик навчання шкільної філософії. Серед них тривають суперечки з приводу прийняття єдиної методології викладання філософії у школі, розуміння її місця в системі освіти. Вибір між двома підходами – культурно-інформаційним, базованим на викладанні історії філософії з огляду на традиції та доктрини, та діяльнісно-проблемним як практики філософування – виявляється досить складним, оскільки обидва підходи є однаково ефективними та недостатніми у випадку виняткового застосування одного з них.

Наслідком такої невизначеної ситуації є те, що шкільний курс з філософії більше 15 років знаходиться у підвищеному стані. Шарль Сульє у своїй статті «Анатомія філософського смаку» пише, що «як дисципліна “теоретична” й як така, що спирається на чисту культуру, філософія майже не ризикує зацікавити учнів, які в процесі шкільного навчання стикаються з проблемами» [7, с. 126]. Він звертає увагу на парадоксальну ситуацію, що склалася в освіті у Франції: втративши свій вплив в школі, філософія продовжує зберігати його в стінах підготовчих класів при Вищих школах.

Звісно, сучасні економічно-політичні умови диктують власні приписи системам освіти, спричиняючи деструкційні процеси в їхніх межах. Останні впливають і на викладання філософії. На фоні загального ентузіазму та активних розробок методик навчання дітей дошкільного віку у філософуванні в середній освіті простежується тенденція до зменшення впливу класичного гуманітарного корпусу, емансипації гуманітарних наук, які програють економіці та соціальним наукам [7, с. 127]. Однак окремі програми підготовки фахівців та гранти для підтримання та розвитку філософії в школах, а також напрацьована роками традиція викладання шкільних курсів з філософії забезпечують виконання основних завдань філософії в середній освіті.

Як бачимо, зміна світоглядної парадигми, переорієнтація філософії на дитину, її відкриття як самостійного учасника процесу філософування є вагомим здобутком сучасної культурної епохи, яка незмінно характеризується як «пост». Таким чином для філософського осмислення відкривається недосліджена сфера – дитинство, яке раніше постійно ігнорувалось. Водночас трансформація освітньої парадигми виявляє зазначені зміни. Визнання дитини як суб'єкта, а не об'єкта виховання та навчання сприяє інтеграції філософії в дошкільну та шкільну системи освіти. Результатом цього є виховання нових поколінь самодостатніх всебічно розвинених особистостей, нових філософів, які не відвертаються від ворожого світу, замикаючись у собі, а навпаки – відкривають його, осмислюють та змінюють.

1. Гегель Г. В. Ф. О преподавании философии в гимназиях / Г. В. Ф. Гегель // Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : В 2 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 563–574.
2. Гомілко О. Репресивність культури і світ дитинства / О. Гомілко // Філософські студії. Спеціальний випуск журналу «Генеза». – К. : Генеза, 1999. – С. 68–71.
3. Гумбольдт В. фон. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні / В. фон Гумбольдт // Ідея Університету : антологія / [відп. ред. М. Зубрицька]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 23–33.
4. Д'юї Джон. Демократія і освіта / Джон Д'юї. – Львів : Літопис, 2003. – 294 с.
5. Колбек Дж. Дети под влиянием власти : философы как дети / Дж. Колбек // Философия образования. – 2006. – № 2 (16). – С. 296–304.
6. Радіонова І. О. Освіта – виховання – політика. До характеристики провідних тенденцій сучасної американської філософсько-педагогічної думки / І. О. Радіонова // Науковий вісник. Серія «Філософія». – Х. : ХДПУ, 1999. – Вип. 2. – С. 82–86.
7. Сульє Ш. Анатомія філософського смаку / Ш. Сульє // Логос. Журнал по філософії і прагматике культури. – 2004. – № 3–4 (43). – С. 123–170.
8. Труфанова Е. О. Преподавание философии в мире (обзор исследований ЮНЕСКО «Философия. Школа свободы») / Е. О. Труфанова // Вопросы философии. – 2008. – № 10. – С. 3–19.
9. Челпанов Г. И. О постановке преподавания философской пропедевтики в средней школе / Г. И. Челпанов // Челпанов Г. И. Психология. Философия. Образование. – Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 1999. – С. 286–296.
10. Юлина Н. С. Философия для детей / Н. С. Юлина // Постметодика. Философия у школі. – 1996. – № 3 (13). – С. 20–23.
11. Philosophy: A School of Freedom. Teaching Philosophy and Learning to Philosophize: Status and Prospects. – France : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2007. – 279 p.

O. Horbachuk-Narovetska

PHILOSOPHY FOR CHILDREN IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL PARADIGM

This article shows that growing interest to philosophy for children is a sign of transformation of classical educational paradigm, which reveals certain changes in philosophy itself. It deals with the analysis of contemporary goals and main methods of teaching philosophy for children at pre-school and school levels.

Keywords: education, child, paradigm, philosophy, transformation, philosophy for children, methodology.